

Пріхніч Д. Г.,
аспірант

Київського національного університету інтелектуальної власності та права
<https://orcid.org/0009-0003-1268-6361>

ПРИНЦИПИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

PRINCIPLES OF LEGAL REGULATION OF FOOD SAFETY IN UKRAINE

У статті здійснено комплексний аналіз принципів правового регулювання продовольчої безпеки України в умовах соціально-економічних трансформацій та зовнішньої агресії. Поняття «принцип» розглянуто як фундаментальне нормативне положення, що виступає системоутворювальним орієнтиром у процесі формування, реалізації та вдосконалення правової політики у сфері продовольства. Визначено ключові принципи, які становлять концептуальну основу правового впливу: системність, прозорість, доступність, доцільність та європейська інтеграція. Здійснено аналіз нормативних актів і стратегічних документів, що закладають інституційні засади реалізації зазначених принципів, зокрема Стратегії продовольчої безпеки до 2027 року та положень про функціонування Державного аграрного реєстру. Окреслено особливості спрощеного регулювання земельних відносин під час воєнного стану, що забезпечує безперервність агропромисловості на принципах гуманності й цифровізації. Узагальнено, що правове забезпечення продовольчої безпеки в Україні реалізується через нормативні інструменти, які поєднують соціальні, економічні та управлінські механізми, спрямовані на гарантування сталого постачання населення якісними продуктами харчування. Наведено приклади імплементації правових принципів у законодавчу практику – доступність через електронні сервіси, прозорість через публічність даних, доцільність у контексті воєнного регулювання, системність через уніфікацію даних і взаємодію реєстрів, а також євроінтеграцію через правову гармонізацію з нормами ЄС. Наголошено на потребі у прийнятті єдиного спеціального законодавчого акта, який би уніфікував підходи до визначення цілей, інструментів і механізмів державної політики в продовольчій сфері та усунув наявну фрагментарність правового поля. Правові принципи, як концептуальні регулятори, слугують критерієм легітимності публічного управління й забезпечують цілісність, стійкість і ефективність регуляторної політики в аграрному секторі.

Ключові слова: аграрна політика, гармонізація, доступність, євроінтеграція, законодавство, інституційна спроможність, моніторинг, нормативна база, продовольча безпека, прозорість, публічність, соціальна справедливість, стратегія, системність, цифровізація, екологічна відповідальність.

The article presents a comprehensive analysis of the principles of legal regulation of food security in Ukraine in the context of socio-economic transformations and external aggression. The concept of a “principle” is considered as a fundamental normative provision that serves as a system-forming guideline in the development, implementation, and improvement of legal policy in the food sector. The key principles that constitute the conceptual foundation of legal influence are identified: systematicity, transparency, accessibility, appropriateness, and European integration. The article analyzes legal acts and strategic documents establishing the institutional basis for implementing these principles, particularly the Food Security Strategy until 2027 and the legal framework for the State Agrarian Register. It outlines the specifics of simplified land regulation under martial law, which ensures the continuity of agricultural production on the basis of humanity and digitalization. It is generalized that the legal framework for food security in Ukraine operates through regulatory instruments that combine social, economic, and administrative mechanisms aimed at guaranteeing a sustainable supply of quality food products to the population. Examples of legal principles implemented in legislation include accessibility through electronic services, transparency through public access to data, appropriateness in war-time regulation, systematicity through data unification and registry interaction, and European integration through legal harmonization with EU norms. The article highlights the urgent need for a unified special legislative act to consolidate approaches to defining the goals, instruments, and mechanisms of state policy in the food sector and to eliminate the current fragmentation of the legal field. Legal principles, as conceptual regulators, serve as a criterion for the legitimacy of public governance and ensure the integrity, resilience, and effectiveness of regulatory policy in the agricultural sector.

Key words: accessibility, agricultural policy, appropriateness, digitalization, ecological responsibility, european integration, food security, harmonization, institutional capacity, legislation, monitoring, normative framework, publicity, social justice, strategy, systematicity, transparency.

Вступ. У сучасних умовах глобальних викликів та політичної нестабільності забезпечення продовольчої безпеки набуває особливої ваги як ключовий елемент національної безпеки України. Повномасштабна збройна агресія, економічна дестабілізація та порушення логістичних ланцюгів поставили під загрозу здатність держави гарантувати населенню безперервний доступ до якісних харчових продуктів. У цьому контексті постає необхідність у формуванні ефективного правового механізму, який би координував зусилля держави у сфері продовольства. Правове регулювання має бути здатним не лише реагувати на поточні кризи, а й забезпечувати довгострокову продовольчу стійкість.

Незважаючи на значну кількість нормативно-правових актів, що прямо чи опосередковано регулюють сферу продовольства, українське законодавство залишається фрагментарним та неузгодженим. Відсутність єдиного спеціального законодавчого акта, який би закріплював базові принципи, цілі та механізми забезпечення продовольчої безпеки, ускладнює реалізацію державної політики. Сфера потребує уніфікації та гармонізації з міжнародними стандартами, особливо у контексті євроінтеграційних прагнень України. Необхідність ефективного нормативного забезпечення загострюється в умовах воєнного стану, коли швидкість і гнучкість регулювання мають вирішальне значення. Водночас правові засади мають гарантувати сталість, справедливість та прозорість процедур.

Одним із ключових елементів правового регулювання продовольчої безпеки виступають принципи, що закладають фундаментальні орієнтири для формування законодавчої та управлінської практики. Принципи системності, доступності, прозорості, доцільності та європейської інтеграції повинні бути концептуально закріплені в нормативному полі. Вони визначають пріоритети у формуванні державної політики, впливають на розподіл ресурсів та структуру механізмів підтримки агровиробництва. Впровадження цих принципів дозволяє сформувати ефективну, легітимну та підзвітну систему продовольчого забезпечення. Без такого концептуального підґрунтя правове регулювання втрачає стратегічну цілісність.

У нинішніх умовах особливої ваги набуває питання інституційної спроможності держави реалізовувати свої повноваження у сфері продовольчої безпеки. Це передбачає наявність не лише законодавчої бази, але й відповідної цифрової інфраструктури, спроможних кадрів та стабільного фінансування. Правова політика повинна забезпечувати ефективну координацію між різними гілками влади та залученими інституціями. Досягнення цього можливе через впровадження стратегічного планування, електронного управління та контрольних механізмів, орієнтованих на досягнення конкретних індикаторів безпеки.

Проблематика правового регулювання у сфері продовольчої безпеки України вимагає подальшого доктринального осмислення та системного аналізу. Наявність нормативних прогалин, розпорошеність регулювання, недостатня адаптованість до воєнних умов і глобальних стандартів становлять серйозні бар'єри для ефективної політики. Крім того, брак єдиного понятійного апарату та чітких правових дефініцій ускладнює як нормотворчу діяльність, так і правозастосування. На цьому тлі формування цілісної концепції правового забезпечення продовольчої безпеки з урахуванням ключових принципів є не лише актуальним, а й стратегічно необхідним кроком. Це завдання потребує міждисциплінарного підходу, узгодження позицій науки, права та державного управління.

Мета статті полягає в тому щоб на основі теорії природничого права, чинного законодавства та наукових доктрин виявити та узагальнити принципи правового регулювання продовольчої безпеки в Україні.

Виклад основних положень. В контексті нашої роботи поняття «принцип» ми будемо використовувати згідно з тлумачним словником української мови. В ньому принцип – це фундаментальне, загальне вихідне положення, яке лежить в основі певної системи знань, теорії або ідеології та виконує роль концептуального орієнтира для її побудови, пояснення та застосування. Він має нормативний або логічний характер, виражає усталене уявлення про закономірності чи належне, є системоутворювальним елементом і слугує критерієм узгодженості в межах відповідної сфери [1].

На думку іноземного дослідника Хоакіна Р.-Тубеса Мунїса, правові принципи є складовою природничого та нормативного ресурсу права, їх важко чітко визначити, оскільки вони можуть виступати як юридичні норми, загальні правові норми або стандарти, на яких ґрунтуються правові правила. У цьому сенсі правовий принцип має загальний характер і застосовується до невизначеної кількості випадків, на відміну від правової норми, яка регулює конкретні правові ситуації. Правові принципи є базовими нормами, що відображають консенсус суспільства щодо справедливості та не можуть бути скасовані простою державною волею, оскільки вкорінені в колективній правовій пам'яті людства як юридичні максими [2].

Отже, «принцип» трактується як фундаментальне, загальне вихідне положення, що слугує концептуальним орієнтиром для формування, пояснення та застосування певної системи знань. Він має природничий, нормативний або логічний характер і виступає системоутворювальним критерієм узгодженості в межах відповідної сфери. Правові принципи є елементами нормативного ресурсу права, що мають загальний характер і відрізняються від норм широтою застосування. Вони функціонують як основоположні стандарти, що втілюють суспільний консенсус щодо справедливості. Такі принципи не можуть бути скасовані простою державною волею, адже вкорінені у правову свідомість людства.

На даний час у вітчизняному законодавстві немає самостійного закону про продовольчу безпеку. Проте, існує низка законів які здійснюють правове регулювання продовольчої безпеки в Україні. Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» встановлює засади правового регулювання продовольчої безпеки як стратегічного напрямку аграрної політики держави. Він визначає цілі підтримки через стимулювання агропромисловості, розвиток аграрного ринку та гарантування доступу населення до продуктів харчування. Закон системно закріплює принципи підтримки: прозорість, публічність, прогнозованість, послідовність, справедливість, ефективність, цільове спрямування, верифікація та моніторинг. Прозорість реалізується через функціонування Державного аграрного реєстру з від-

критим доступом до інформації про підтримку. Прогнозованість забезпечується стабільністю нормативної бази, а справедливість – обмеженням розміру допомоги на одного отримувача. Цільове спрямування проявляється у пріоритеті для малих сільгоспвиробників з визначеними параметрами. Ефективність досягається шляхом зниження ризиків та підвищення якості продукції. Моніторинг і верифікація запобігають зловживанням та забезпечують контроль за розподілом ресурсів. У цілому принципи закону формують комплексний підхід до забезпечення продовольчої безпеки на основі поєднання правових, економічних і соціальних інструментів [3].

Після початку повномасштабного вторгнення росії було затверджено Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» має на меті створення правових умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану. Закон спрямований на забезпечення безперервності агропромисловості через спрощення регулювання земельних відносин. Передбачено автоматичне поновлення договорів оренди земель сільськогосподарського призначення, строк яких завершився після введення воєнного стану. Установлено спрощений порядок передачі земель державної та комунальної власності в оренду без проведення земельних торгів строком до одного року. Укладення договорів можливе лише в електронній формі з використанням кваліфікованих електронних підписів, що відповідає принципу цифровізації. Орендарям заборонено змінювати цільове призначення ділянок, здійснювати будівництво, суборенду або відчуження прав користування. Закон також забороняє безоплатну приватизацію земель і скасовує всі незавершені земельні торги. Користувачі землі звільняються від відповідальності за її тимчасове невикористання, що відображає гуманітарний підхід. У цілому закон встановлює тимчасовий, стабілізаційний правовий режим, адаптований до умов воєнного стану [4].

Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року», хоча й прийнятий на обмежений період, проте, досі залишається чинним і визначає страте-

гічні напрями розвитку аграрного сектору. Він спрямований на гарантування продовольчої безпеки, конкурентоспроможність сільського господарства та соціальну стабільність села. Документ охоплює землекористування, переробку, аграрну науку та інфраструктуру, базуючись на принципах національного пріоритету й інтеграції до ЄС. Пріоритетами визначено розвиток ринку землі, кооперації, підприємництва, фінансової підтримки та охорони земель. Закон акцентує увагу на рівності умов господарювання, прозорих механізмах ціноутворення та модернізації виробництва. Закладені засади включають соціальну справедливість, економічну ефективність, екологічну відповідальність і прозорість. Реалізація політики передбачає реформування управління, підтримку науки та кадрового потенціалу. Для оцінки ефективності використовуються критерії зайнятості, споживання продуктів і доходів сільського населення [5].

Отже, правове регулювання продовольчої безпеки в Україні здійснюється через комплекс законодавчих актів, що визначають її як пріоритетний напрям державної аграрної політики. Основними засадами такого регулювання є прозорість, публічність, соціальна справедливість, прогнозованість, ефективність, екологічна відповідальність, гуманність та інституційна спроможність. Законодавство спрямоване на забезпечення доступу населення до якісних продуктів харчування та безперервне функціонування агровиробництва. Особливий акцент зроблено на підтримці малих сільгоспвиробників шляхом надання їм переваг у розподілі ресурсів. Забезпечується розвиток ринку землі, спрощення орендних процедур та стабілізація агросфери в умовах воєнного стану. Впроваджується електронна форма документообігу та механізми державного контролю за розподілом допомоги. Регуляторна політика базується на гармонізації з європейськими стандартами та принципах сталого розвитку.

Виконуючи доктринальний аналіз на нашу думку щодо законодавства у сфері продовольчої безпеки слушно висловлюється С. Лушпаєв, який висвітлює фрагментарність і розпорошеність чинної нормативної бази у сфері продовольчої безпеки України. Конституційні положення та численні закони створюють роз-

галужену, але несистематизовану нормативну структуру. Існуюче законодавство регулює лише окремі елементи продовольчої безпеки, не забезпечуючи її комплексного охоплення. Відзначається відсутність єдиного спеціального акта, який би визначав поняття, принципи, цілі та механізми правового забезпечення продовольчої безпеки. Засади правового регулювання охоплюють соціальну справедливість, системність, прозорість, доступність, доцільність і відповідність європейським стандартам. Автор підкреслює потребу у створенні уніфікованої законодавчої системи, орієнтованої на захист національних інтересів. У якості перспектив пропонується гармонізація національного законодавства із міжнародними підходами та вивчення зарубіжного досвіду [6].

Г. Воржевітіна визначає поняття продовольчого забезпечення як доступ громадян до продуктів харчування належної якості в достатній кількості, що є необхідним для нормального функціонування організму. Авторка наголошує на взаємозалежності продовольчого забезпечення та продовольчої безпеки, яка включає державні запаси та фізичну доступність якісних харчів. У роботі систематизовано нормативно-правові акти за вісьмома напрямками регулювання – від контролю якості до соціального захисту. Проаналізовано правовий статус виробників, таких як фермерські господарства та кооперативи, які є суб'єктами продовольчого ланцюга. Особливу увагу приділено питанням імпорту, ціноутворення та організації торгівлі харчовими продуктами. Авторка підкреслює роль держави у забезпеченні рівноваги між виробництвом, регулюванням і споживанням. Вона також пропонує доповнення до Закону України «Про прожитковий мінімум» з метою фіксації мінімального переліку необхідних продуктів. Одним із практичних рішень визначено створення державних магазинів із регульованими цінами на соціально значущі продукти [7].

Отже, у межах доктринального аналізу підкреслюється фрагментарність та розпорошеність українського законодавства у сфері продовольчої безпеки, що зумовлює потребу в уніфікованому спеціальному законі. Засади правового регулювання включають соціальну справедливість, системність, прозорість,

доступність, правову доцільність і адаптацію до європейських стандартів. Продовольче забезпечення трактується як гарантований доступ до якісних харчових продуктів у необхідній кількості, що забезпечується наявністю державних резервів та економічною доступністю. Нормативна база охоплює вісім ключових напрямів – від якості продуктів до соціального захисту. Особливу увагу приділено правовому статусу виробників і механізмам державного впливу на ціноутворення й торгівлю. Серед практичних рішень виокремлено створення державних магазинів із регульованими цінами на соціально значущі продукти.

Аналізуючи принципи правового регулювання продовольчої діяльності в Україні, нами було розглянуто наступні приклади: Стратегія продовольчої безпеки України на період до 2027 року свідчить про її спрямованість на системне вирішення проблем, зумовлених повномасштабною агресією російської федерації. Документ фіксує ключові загрози – економічні, екологічні, технологічні, соціальні та інфраструктурні, що потребують комплексного реагування. Через впровадження моніторингових механізмів та операційного плану виявляється інституційна спроможність держави. Стратегія інтегрує в єдину систему фрагментарне законодавство, реалізуючи принцип системності. Прозорість забезпечується встановленням обов'язків виконавців, а доступність – заходами з підтримки виробництва і споживання. Принцип доцільності простежується в адаптації політики до умов воєнного стану. Документ базується як на національних нормативних актах, так і на міжнародних зобов'язаннях. Передбачено щорічне звітування про хід реалізації стратегії та її коригування за результатами моніторингу. Реалізація стратегії орієнтується на правову гармонізацію з нормами ЄС та врахування глобальних індикаторів продовольчої безпеки [8].

Прикладом реалізації принципу системності є створення Державного аграрного реєстру. ДАР функціонує на підставі Закону України «Про інформаційно-комунікаційну систему "Державний аграрний реєстр"» №3980-IX, що визначає його правову та організаційну структуру. Система забезпечує збирання, накопичення, зберігання та обробку інформації щодо

аграріїв, інтеграцію з державними реєстрами й доступ до адміністративних послуг. У межах функціонування ДАР реалізується принцип системності шляхом об'єднання цифрових платформ, які координують різні напрями аграрної політики. Принцип прозорості втілюється через обов'язкове документування усіх дій, відкритість та доступність даних про отримувачів підтримки. Принцип доступності забезпечується наданням безкоштовного доступу до електронного кабінету, автоматичним оновленням інформації та можливістю подання заявок онлайн. Принцип доцільності реалізовано через централізовану цифрову взаємодію аграріїв з державними органами. Принцип інтегрованості проявляється в електронній взаємодії ДАР з іншими державними реєстрами. ДАР також відповідає європейським стандартам, що дозволяє гармонізувати аграрну політику України з практиками ЄС [9].

Отже, аналіз принципів правового регулювання продовольчої діяльності в Україні демонструє їхню реалізацію через стратегічне та інституційне планування. Документи державного рівня спрямовані на комплексне реагування на загрози продовольчій безпеці, що охоплюють економічні, екологічні, технологічні та соціальні чинники. Реалізація політики передбачає поєднання нормативних, організаційних і цифрових інструментів, що забезпечує її цілісність і ефективність. Діяльність у сфері продовольства характеризується прозорістю, завдяки відкритості даних про підтримку та зобов'язання виконавців. Доступність гарантується безоплатним використанням цифрових сервісів та автоматизованим оновленням інформації. Доцільність виявляється в адаптації до воєнних умов та забезпеченні централізованої взаємодії між аграріями й державою. Система правового регулювання орієнтована на інтеграцію до європейського правового простору та дотримання міжнародних стандартів.

Висновки. Правове регулювання продовольчої безпеки в Україні реалізується на засадах системності, що виявляється у формуванні єдиного підходу до координації правових, інституційних, економічних і цифрових механізмів. Це забезпечується, зокрема, через функціонування інтегрованих систем, які об'єднують різні інструменти аграрної політи-

ки та уникнення дублювання функцій. Єдність нормативної бази сприяє ефективному управлінню й оперативному реагуванню на виклики продовольчої сфери. Системний підхід дозволяє державі впроваджувати комплексні рішення, спрямовані на зміцнення продовольчої безпеки. У практичній площині прикладом є створення загальнонаціонального реєстру аграріїв, який охоплює функції реєстрації, контролю та надання допомоги.

Забезпечення прозорості є ключовим фактором довіри до державної політики у сфері продовольчої безпеки, що досягається через відкритий доступ до інформації, чітко визначені обов'язки суб'єктів та обов'язкове документування процедур. Це дозволяє громадськості здійснювати зовнішній контроль за процесом розподілу державної підтримки та субсидій. Відкритість нормативних вимог і доступність інформації в електронному форматі сприяють формуванню підзвітного управління. Прозорість також мінімізує ризики корупції, забезпечуючи об'єктивність прийняття рішень. У межах державних цифрових систем фіксація кожної дії та її публічність сприяють контролю та добросовісному використанню ресурсів.

Формування правового поля з урахуванням принципу доступності забезпечує рівні можливості для всіх суб'єктів аграрного сектору у доступі до послуг, підтримки й державних інструментів. Безкоштовне використання електронних кабінетів, подання заяв онлайн та автоматичне оновлення інформації створюють рівні умови для фермерів незалежно від їхнього місцезнаходження чи масштабів виробництва. Особлива увага надається малим виробникам, які отримують пріоритет у розподілі допомоги.

Гнучке і ситуаційно адаптивне правове регулювання в умовах кризових обставин реалізує принцип доцільності, що дозволяє державі оперативно реагувати на виклики, не втрачаючи ефективності управління. Законодавчі зміни, що впроваджуються під час воєнного стану, дозволяють зберегти безперервність агрови-робництва завдяки спрощеним процедурам

оренди, заборонам на зміну цільового призначення земель і тимчасовому вивільненню від відповідальності за невикористання ділянок. При цьому зберігаються механізми контролю, що гарантує зважене використання ресурсів. Централізація взаємодії з державою через цифрові платформи спрощує логістику аграрного управління. Такі підходи свідчать про гнучкість і функціональність державної політики у надзвичайних умовах.

З урахуванням орієнтації на європейські стандарти і міжнародні практики, законодавство у сфері продовольчої безпеки впроваджує механізми, що відповідають принципам євроінтеграції та екологічної відповідальності. Інформаційні системи, правові процедури, екологічні вимоги та контроль якості агропродукції гармонізуються із нормами ЄС. Це створює умови для розвитку експорту, підвищення конкурентоспроможності українських виробників і водночас гарантує дотримання норм сталого розвитку. Охорона земель, мінімізація впливу на довкілля та підтримка екологічно орієнтованих технологій стають частиною правової політики. Євроінтеграційний вектор формує нормативну основу не лише для політичного, а й економічного зміцнення продовольчої системи України.

Отже, принцип є фундаментальним вихідним положенням природничого, нормативного або логічного характеру, що слугує орієнтиром для формування та реалізації правової політики у відповідній сфері. У сфері продовольчої безпеки принципи забезпечують її цілісність, ефективність і стійкість у довгостроковій перспективі. Вони відрізняються широтою застосування, концептуальністю та здатністю спрямовувати правотворчість і правозастосування. Кожен із розглянутих принципів – системність, прозорість, доступність, доцільність, євроінтеграція – утворює спільну рамку для правового регулювання аграрної політики. Їх втілення в норми й практики забезпечує легітимність, адаптивність та результативність державної продовольчої політики.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Принцип. Словник української мови: в 11 т. / [редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін.]; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ. Наукова думка, 1970–1980. Т. 7: Приманка Рун. 1976. С. 79.
2. R.-Toubes Muñoz J. Legal Principles and Legal Theory. Ratio Juris. Vol. 10, No. 3, September 1997. Pp. 267–287. Oxford: Blackwell Publishers Ltd. URL: <https://doi.org/10.1111/1467-9337.00057>

3. Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України від 24 червня 2004 № 1877-IV. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1877-15>
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану. Закон України від 24 березня 2022 № 2145-IX. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2145-20>
5. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року. Закон України від 18 жовтня 2005 № 2982-IV. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2982-15>
6. Лушпаєв С.О. Щодо законодавства України про продовольчу безпеку. Форум права. 2011. № 1. С. 268–273. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/1181/1/Lyshpaev.pdf>
7. Воржевітіна Г. І. Правове регулювання рівня продовольчого забезпечення населення України. Бізнес Інформ. 2021. № 1. С. 171–176. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-1-171-176>.
8. Про схвалення Стратегії продовольчої безпеки України на період до 2027 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації. Розпорядження Кабінету Міністрів України; Стратегія, План, Заходи від 23 липня 2024 № 684-р. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/684-2024-%D1%80>
9. Офіційний сайт інформаційно-комунікаційної системи "Державний аграрний реєстр" (ДАР). Міністерство аграрної політики та продовольства України. 2024. URL: <https://www.dar.gov.ua>